



1956 képzőművészetének irodalmi vonatkozásaiból¹

1956 képzőművészete olyan, a Kádár-korszakban (1956–1989/90) létrejött alkotások együttese, amelyek a forradalom eseményeit, helyszíneit és szereplőit, valamint szellemiségét és emlékét örökítik meg – itthon és külföldön. A Kádár-rendszer legkorábbi éveiben a politikai propaganda eszközeként a forradalom elítélésére, megbélyegzésére használták (forradalom=ellenforradalom). A forradalom mellett kiálló, szellemiségében azt vállaló művek itthon rejtve, inkognitóban készülhettek, a magyar emigrációban és külföldi művészek műhelyeiben azonban szabadon, korlátozások nélkül. 1956 (virtuális) Képtárában ma kb. 1100 művet tarthatunk nyilván, ebből – elsősorban az irodalomhoz, írókhoz köthetőkből válogattam.

Néhány általános vonást, képtípust a vizuális tanulságok általánosíthatása és az irodalmi jellegű művek elhelyezése miatt szükséges említeni. Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban az utcán, a történések sűrűjében a fényképezők mellett többen rajzoltak, in situ vázlatokat készítettek. Anders Engman svéd fotográfus 1956. okt. 29. – nov. 1. között fényképezte a romos Nagykörúton András Tibor festőművészt, aki konok elszánással rajzolt az utcán. Ő és a hozzá hasonlók (Amberg József, Borsos Miklós, Gebhardt Béla, Jancsek Antal, Rapaich Richárd stb.)² az éppen zajló eseményeket vázlatozták, helyzeteket, cselekményeket, helyszíneket, szereplőket rögzítettek. Annyira új és fölfoghatatlan volt a hirtelen támadt forradalom minden momentuma (fölvonulás, tüntetés, ellenállás, utcai harc, áldozatok, gyász stb.), hogy nemigen győzték rögzíteni a gyorsan pergő eseményeket. Ezért zömében rajz-sorozatok, vázlatos rajz-együttesek jöttek létre. Ám természetesen ezek nem lettek a magyar rajzművészet csúcsteljesítményei, hiszen létrejöttük specifikumaiból következően nagyobb a dokumentum-értékük, erősebb a történelmi karakterük, mint az esztétikai kvalitásuk.

A fényképen rajzoló András Tibor a Ferenc körúton lakott, és a környékén készített rajzokat. Az erdélyi Kusztos Endre éppen Pesten volt, és sodorta magával a tömeg október 23-án. Rajzmappa mindig volt nála, így a Sztálin-szobor ledöntését frissen, a helyszínen tudta rögzíteni. Papp Oszkár az esti, Nagy Imrére várakozó Kossuth téri tömegben az elsőtétítéskor meggyújtott újság-fáklyákat rendezte sajátos kompozícióvá. Pleidell János plakátja a Kossuth téri sortűz utáni napon, október 26-án lett dátumozva, szövege Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ából (október 23-án sok magyar város főterén, fontos helyén elszavalták) vett idézet: „esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!” A forradalom legismertebb plakátja – Erdély Miklós és munkatársai műve – a Magyar Írók Szövetsége szervezésében funkcionált: hat fontos fővárosi csomóponton gyűjtöttek pénzt a plakáton megfogalmazott fölhívásra ládába,

az elesettek, az áldozatok javára, a szolidaritás demonstratív megnyilvánulásaként. A forradalom leverése utáni időben (1956. nov. 4. – dec. 20.) plakátháború alakult ki az új kádárista karhatalom és a forradalom vívmányait éltető, az oroszok jelenléte miatt tiltakozók között. Bényi Árpád *Szabad Magyarországot!* föliratú, Kunhegyesen terjesztett falragaszáért börtönbüntetést szenvedett.³

Juhász Ferenc így idézte föl⁴ egyik meghatározó élményét: „1956, amikor a lábánál villamosvezeték-dróttal fejfelé fölakasztott lila katonát láttuk, az Oktogon mellett, a Nagykörút és az Aradi utca sarkán egy platánfatörzsre kötözve. A fordított megfeszítést. Csizmája nem volt. Meztelen lábfejei alatt a bokánál rátekerget drót. Mint egy kettéhasított elefántszív: véresen, nyálasan, lezívelve”. Major János, *Akasztott ember* című kompozíciójának a Juhász Ferencéhez hasonló háttéréről vallotta: „Két embert láttam a Köztársaság téren fölakasztva. Szörnyű látvány volt ez a félmeztelen ember. Az alvadt vér teljesen belepte a fejét úgy, hogy az arca fölismerhetetlen volt. /.../ A művésznek a valóságot kell ábrázolnia – ilyen alapon csináltam”. Major a fordított megfeszítést valóban reálisan, a látványt visszaadva rögzítette. 1956 képzőművészetében ez az ábrázolás-forma az egyetlen ikonográfiai újítás. A forradalom leverése után fölerősödött az áldozatok emléke előtti tiszteletadás. Pl. a Képzőművészeti Főiskolán elesettek (négy hallgató és négy katona) emlékét több főiskolás társuk (Ambrus Győző, Csiszto Mihály, Tóth Sándor, Veszprémi Imre stb.) művekben is megfogalmazta. Kondor Béla *A sírnál* című metszetén (Shakespeare: *Lear király*, V. felvonás, 1. szín illusztrációja) az ország temetését, az ország gyászát sugallja, a metszetre fölírt dátummal is megerősítve: 56. XI. 4.

Fontos együttese 1956 képtárának az erdélyi Zsögödi Nagy Imre írói arckép-csoportja.⁵ A rajzok Tamási Áron Alkotás utcai lakásán, a forradalom leverése után, nov. 19–23. között készülhettek. A házigazdával kezdhetette a sort november 19-én. Tamási Áront félig lehunytt szemmel, befelé figyelő elgondolkodónak mutatja, és nemcsak aláíratja vele a rajzát Nagy, hanem az író az időnek és az alkalomnak megfelelő szöveget is rájegyeztet: „Isten angyalai segítsenek abban, hogy az újabb ezer év e véres küszöbén a magyar nemzet érdeme szerint léphessen át”. Ugyanaznap rajzolta meg baretten Féja Gézá, aki a rajzára följegyezte: „Úgyis a földön maradok, amíg csak élnek magyarok, még pitvarodba nem veszed Uram ez árva nemzetet”. A nov. 22-én fölvert Sinka-rajzon a költő kézjeggyével: „Abban az időben, mikor a magyar angyalok betöltötték a Jelenések könyvét: megverték a Sátánt a Duna-völgyben...”. Mindhárom költői megfogalmazás az égiekben, az angyalokban,⁶ a fölsőbb segítségben bízás dokumentuma. Az említett írók akkor aktívan vettek részt az Írószövetség munkájában, a kibontakozás esélyeinek a szüntelen kimunkálásával foglalkoztak. Az írószövetségi állásfoglalások megszületése és Tamási Áron *Gond és hitvallása* megfogalmazásának az időszaka ez. Az elfoglalt, leigázott ország tragikus helyzetében Németh László, portréján a kételyre teszi a hangsúlyt: „Ki arcom vonásait örökíted, e roncs nemzethez adhatsz-e hitet?” Különösen érdekes, hogy az írók arcmásai készülését Tamási Áron 1956-os naplójában nem említi.⁷ Egyedül Illyés Gyula rögzítette: „Gyalog Tamásihoz. Sinka és Nagy Imre a festő – lerajzol, ez volt a fontos ügy, mert Áron otthon

sincs (a borbélytól jön meg később).⁸ Egyedül Illyés – noha Nagy Imre bizonyosan kérhette – nem írt semmit a rajzára. Ő általában nem szerette, ha rajzolták, fényképezték, s a fönt idézett megjegyzése (Tamási odarendelte Nagy Imre rajzceruzája alá), ezt megerősíti. Tóbiás Áron megkérdezte Nagy Imrét a rajz készüléséről: „Illyés arc-architektúrája mit árult el, mit mondott? Nagy Imre: Nem valami érdekes. A keze nagyon érdekes./.../ Ekkora marha nagy kezet még nem láttam”. A rajzoláshoz ugyancsak jelen lévő Domokos Pál Péter szerint: „valami zavaró körülmény miatt Imre Illyés karakterisztikus vonalát nem találta el, nem fogta meg Illyés karakterét”.⁹ A művészportrékat, rajzolt arcmásokat jelentős számban készítő Nagy Imrének több alkalom kellett ahhoz, hogy egy-egy megrajzoltjának a megismerése során biztonsággal fogjon hozzá a jellemének rajzi megidézéséhez. A Tersánszky rajzáról mondtak teljes joggal vonatkoztathatók Illyés Gyula kevésbé sikerült portréjára is: „Én nem tudtam őt úgy megrajzolni, mint ahogy kellett volna, többször kellett volna vele találkoznom. Annyi réteg volt abban az emberben, hogy azt egybefogni egy rajzban szinte abszurdum.”

László Gyula a forradalom idején ugyancsak Budapesten tartózkodó Kós Károlyról készített sziluett-portrét. Kós naplót írt a Budapesten átéltekről, s végső summázata: az 1956-os forradalom volt életének „legnagyobb, legmegrázóbb élménye”.¹⁰ A forradalomnak a börtönbüntetése miatt emblematikussá vált írója Déry Tibor, akit a börtönből szabadult Bényi Árpád festőművész több rajzában, festményében a művész forradalmár típusaként próbált megjeleníteni. A Déry Tibor kiszabadítását szorgalmazó külföldi írók szolidaritása abban is megnyilvánult, hogy közöltek az írásaiból, és az arcképét is közreadták. E feladatra az ötödik emigrációs hullámban (1956) külföldre került magyar képzőművészeket kérték föl adott esetben még a külföldi folyóiratok is. Így született *Déry Tibor* tusrajz-portréja (Ács László műve) és Ambrus Győző *Petőfit* és *Kossuthot* megjelenítő, az egykorú hiteles ábrázolásaik közelében fogant arcmásai.¹¹ Az 1956-os forradalomnak az 1848/49-essel való párhuzamba állítása a történeti személyiségek arcképeinek a megjelenítésében is érvényesült. Az 1956-os forradalom arcképcsarnokában politikusok, közéleti férfiak (Nagy Imre, Mindszenty József, Rajk László stb.), művészek, értelmiségiek, elsősorban írók és áldozatok, nemzetőrök¹² arcmásaival találkozhatunk.

Bálint Endre festőművész párizsi emigrációja időszakában alkotta a vér (vörös) és a gyász (fekete) színeiben komponált szimbolikus festményét, amelyre Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* verséből négy, sajátosan fölcserélt sorát írta:

bilincs unalomban
az égig érő rácsban
veled megy mint emlék
a cellafal fehéren

Az Illyés-versnek Montevideóban (Uruguay) megjelent illusztrációja: Carlos Ali-seris színes kollázsa, amelyen a keresztekkel sűrűn megjelölt sziklás domboldal előtt a nagy fekete madár az erőszak, a zsarnokság jelképe.¹³ „Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban” alcímet viselő *Gloriavictis* kötetben¹⁴ köz-

lik a forradalmat megidézõ külföldi antológiákat, amelyeknek a honoráriumait és az eladásokból származó összeget szerzőik és a kiadók a magyar segélyalapoknak adták. A Párizsban megjelent, talán a legtöbbet hivatkozott antológiát¹⁵ Jean Cocteau két rajza illusztrálta. Az ismertebben stilizált férfiprofílt hatágú csillagba foglalta és ráírta: Drága magyarok, ti csillagok az égitestek között – s mindannyian költők a tett tragikus lírája által. Az 1956–1966 között megjelent tizenegy antológia az idézett párizsihoz hasonlóan illusztrált, ezekből kettõt emelek ki. Az Oslóban 200 számozott példányban kiadott *TilUngarn* kötetben (jövedelmét a magyar egyetemistáknak adták) három norvég grafikusművésznek jobbára szenvedő, elesett, magányos figurákat megjelenítő illusztrációi jelentek meg. A három alkotó: Kare Bondensen, Hans Normann Dahl, Torre Juliusen. Buenos Airesben *Liras en las Catacumbas* (A katakombák lírája) címen kiadott antológiát¹⁶ Szalay Lajosnak addigra már ismertté vált 1956-os rajzszorozata illusztrálja. E rajzok először a magyarországi rádióadásokat (okt. 23 - nov. 4.) egybegyűjtő kötetben jelentek meg,¹⁷ majd az ebből válogatottakkal illusztrálták *A magyar szabadságharc költészete* című antológiát.¹⁸ Szalay rajzait magyar emigrációs lapok is szívesen közölték. A Nemzetör címlapján hozta a Magyarország szabadságáért! kiálló írók, értelmiségiek (pl. Arthur Koestler, Herman Hesse, Salvador de Madariaga, Jules Romains) tiltakozását – Szalay rajzzal. Nagy Imre és társai kivégzése után az *Apokalipszis* 1956 című,¹⁹ a sorozatba tartozó kompozícióját közölték.

1956 (virtuális) Képtárában fontos művek az íróportrék és a műveik illusztrációi. Személyüket arcképeikkel idézték meg, ezek a jelenlétük közvetlenségét, a forradalom előkészítésében és történetében betöltött fontos szerepüket rajzokon, festményeken vizuálisan erősítik meg.

JEGYZETEK

- 1 A 44. Tokaji Írótáborban elhangzott előadás szerkesztett és jegyzetelt változata.
- 2 Sümei György: *1956 Képtára (gyorsjelentés)*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2006.
- 3 Sümei György: *1956 plakátjai (1956–2006)*. Corvina, Bp., 2015.
- 4 Juhász Ferenc: *Horgonyok*. Ezredvég, 2006/6-7. sz. 87.
- 5 Hat íróról nyolc rajzot készített Nagy Imre. Sinkáról és Tamásiról kettőt. Szabó Pált is megrajzolta, de ennek nem tudtam a nyomára jutni. Sümei György: *Fejezetek Nagy Imre művészetéből*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2013. 63-80.
- 6 Ad analógiam: Márai Sándor: *Mennyből az angyal* című verse és Szalay Lajos 56-os rajzain a kétségbeesetten segíteni akaró angyal-figurák (van olyan rajza, amelyen három is szerepel).
- 7 Tamási Áron: *Emberi szavak. Beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*. Összegyűjtötte, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta Nagy Pál. Palatinus, Bp., 2003. 353-370. A forradalomról szóló írásaiban Németh László sem említi az arckép-rajzolást. Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap Kiadó, Bp., 2011.
- 8 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*. Szerk.: Illyés Mária és Horváth István. Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle, Bp., 2016. 76.
- 9 Nagy Imre: *Abogy Csikba megérkeztem...* Szerk.: Gelencsér Zsigmond. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983. 342-347., 378-382.

- 10 Kós Károly: „Életemnek legnagyobb, legmegrázóbb élménye” (1956-os feljegyzések, bev.: Sümegei György). Korunk, Harmadik folyam, 2005. december, XVI/12. 92-98.
- 11 Megjelentek: *Ungberia. Il Ponte*, Aprile - Maggio 1960, Anno XVI. N. 4-5. Ugyanezen lapszámban közölték még: Gordon György: *Nagy Imre*, 1959, Ács László: *Károlyi Mihály*, 1959, és *Rajk László*, 1959. portréit is.
- 12 Ilyen a Time magazin Év embere portréja is, Boris Chaliapin műve. Sümegei György: *Elemek 1956 Képtárából*. Magyar Szemle, 2010. október, 9-10. sz. 148-149.
- 13 Megjelent az *Ariel* folyóirat 1957. decemberi száma címloldalán.
- 14 Szerk.: Tollas Tibor. Nemzetör, München, 1966. 386-387.
- 15 *Hommage des poètes français aux poètes hongrois (The Hommage of French Poets to the Hungarian Poets)*, Seghers, Paris, 1957.
- 16 *Liras en las Catacumbas (Poetry in the Catacombs)*, Asociacion Cultural Argentina Pro Hungria, Buenos Aires, 1959. Ennek a magyar forradalom mellett kiálló bevezetőjét többek között Jorge Luis Borges is aláírta.
- 17 *S O S El Drama de Hungría*. Szerk.: Fercsey János, Simon László. Dél-amerikai Magyarság, Buenos Aires, /1956/, Magyar kiadása: 1956. *A magyar dráma*. Szerk. és az utószót írta: Sümegei György. Nalors Grafika Kft. Vác, 1996. A sorozat legteljesebb kiadása: Lajos Szalay: *Dibujos – Drawings* kötetben (Guillermo Kraft Limitada, Buenos Aires, 1957) a The Hungarian Tragedy 60 darabot számláló sorozata.
- 18 In: *A Dél-amerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958*. Szerk.: Fercsey János. Buenos Aires, 1958.
- 19 Nemzetör, 1961. okt. 15. és 1958. július 1.



Kondor Béla: Illusztráció W. Shakespeare Lear király, V. felvonás, 1. szín: A sírnál, 1956